



פרק 1 - קהילה¹

1.1 קהילה וחברה – שאלת היסוד של הסוציולוגיה הקהילתית

הקהילה היא מערכת חברתית המושכת תשומת לב רבה של אנשים העוסקים במדעי החברה, ובכל זאת נדמה כי מהותה הקהילתית חמקמקה וקשה להגדרה (סדן 20: 2010, בהם 39: 1997, Hillery 1955). נקודת המוצא ההיסטורית של הדיון הסוציולוגי על הקהילה היא הניגוד המהותי בין התפתחות חברת ההמונים לבין המודל הקהילתי של "השתתפות ישירה ובלתי אמצעית בסדר החברתי והתרבותי" (אייזנשטדט 11: 2002). פרדיננד טאניס (Toennis), אבי הסוציולוגיה של הקהילה, פרסם בשנת 1887 את ספרו *Gemeinschaft und Gesellschaft* על קהילה וחברה (הגרסה האנגלית: Toennis 1963). הוא מבחין בין קהילה מסורתית (*Gemeinschaft*) הנשענת על היכרות אישית, מנגנונים ותהליכים מסורתיים וסולידריות גבוהה לבין חברה מודרנית (*Gesellschaft*) המושתתת על קשרים פונקציונליים, מנגנונים ותהליכים ביורוקרטיים ורמת הלכידות בה נמוכה.

בעיני טאניס הייתה 'קהילה' אמת מידה למודל החברתי הראוי. בל וניובי תיארו במעט אירוניה את ההשקפה הדומיננטית שעיצבה את השקפת הסוציולוגיה על הקהילה: "ככל שהיו הסוציולוגים חלוקים בנושאים שונים, הם היו מאוחדים בהתרפקות נוסטלגית על 'קהילה הטובה' שהייתה טרם עליית הקפיטליזם ואיננה עוד" (Bell & Newby 1971:22). גישה זו הטביעה חותמה על המסורת המחקרית והקשתה להפריד בין ניתוח מהותי של הקהילה כמוסד חברתי לבין עמדות ערכיות באשר לתפקידן החברתי של קהילות (Bauman 2000, פרסטון 2005, Bell & Newby 1971:27). קושי זה השפיע על הסוציולוגיה של הקהילה במהלך המאה העשרים בשני מאפיינים (Amit 2002: 1-2):

- ההתחבטות המתמדת בדבר עצם הישרדות הקהילה בחברה המודרנית, דבר שהתבטא בקושי המתמיד להגדיר 'קהילה מהי?'
- ההנחה בסיסית כי קיים ניגוד בין חברה מודרנית ללכידות חברתית, שהתבטאה בהתמקדות בחקר האנומיה החברתית, הסטייה, השוליים וקבוצות המיעוט.

הטענה על היעלמות הקהילה כמוסד

בראשית המאה העשרים חקר גיאורג זימל את החברה העירונית בברלין, שהגדירה כ'חברת חוזה' המתבססת על קשרים לא אישיים ולא רגשיים שאינם מאפשרים הצמחת קהילות. טענת התפוגגות הקהילה כמוסד חברתי נתמכה מאוחר יותר על ידי פארק ווירט, ממובלי אסכולת שיקגו (משוויס 570: 1999) ובהמשך על ידי טלקוט פארסונס, שטען כי קהילה אינה מוסד קונקרטי, אלא "האספקט של מערכות חברתיות, המתייחס למיקום הטריטוריאלי של אנשים ופעילותם" (Parsons 1960: 73).

¹ פרקים מתוך: בן יוסף, שי (2010) "יש פתרון לכל מתיישב" - היבטים קהילתיים של שיקום מפוני גוש קטיף. עבודה לקבלת תואר דוקטור בפילוסופיה שהוגשה למחלקה לסוציולוגיה, אוניברסיטת בר אילן. **אבקש לא לצטט ללא איזכור המקור.**

מוריס סטיין (Stein, 1960;115) תיאר בספרו *The Eclipse of Community* כיצד תהליכי תיעוש, מִסְחָר וביורוקרטיזציה תרמו להיעלמות הקהילה. מרגרט סטייסי (Stacey 1960) טענה כי מאחר שהמונח קהילה משמש לתיאור "כל דבר ובעצם שום דבר" יש להימנע משימוש בו בלקסיקון המדעי (ואכן בספר המבוא לסוציולוגיה של משונים (1999) ובספר על תאוריות סוציולוגיות מודרניות של ריצר (2006) אין כל דיון בנושא הקהילה, ו המושג אף אינו מופיע באינדקס שבסופם.

גורם מרכזי לקושי להכיר בקיום הקהילה כמוסד חברתי, הוא העובדה שלקהילה אין מעמד מוכר. רוב המוסדות החברתיים במדינה המודרנית זכו להכרה רשמית. הקהילה - לא. כך למשל, למשפחה או לרשות מקומית יש מעמד על פי חוק; עמותה או חברות הן ישות משפטית ולשכונה בעיר יש מעמד מנהלי. לקהילה אין מעמד חוקי, משפטי או מינהלי, מצב הגורם לקושי להגדירה ולהעלות הטענה כי הביטוי 'קהילה' מתאר 'אווירה' אך חסר משמעות מעשית. גישה זו אומצה על ידי רבים (פרסטון 2005, וראו סקירה אצל: Bell & Newby 1971, Bernard 1972 Wellman 1999:4-8).

רוברט ניסבט במאמרו 'The Quest for Community', אינו מתעלם מִאֲבֵדָנָה של הקהילה הישנה, אך מציע לעמיתיו לחפש את התשובה במקום אחר: "הבעיה הֶאֱמֵתִית אינה אֲבֵדָן ההקשר הישן, אלא הכישלון של החברה התעשייתית-דמוקרטית ליצור הקשר חדש אשר יאפשר לאנשים להתארגן בקבוצות בעלות לכידות מוסרית שתהיינה משמעותיות [לחבריהן ולסביבתן] מבחינה פסיכולוגית ותפקודית" (48): (Nisbet 1969). לשיטתו של ניסבט, השאלה המרכזית של הסוציולוגיה הקהילתית נחלקת לשתיים: שאלת ההיבט החברתי העוסק במעמדם ובשייכותם (Status & membership) של אנשים בחברה ושאלת ההיבט הפוליטי העוסק במיקום ובתפוצת (Location & Distribution) הכוח בחברה (שם עמ' 34). ניסבט אמנם מציע לסיים את האבל על אֲבֵדָן הקהילה, אך עדיין כותב מתוך נקודת מוצא של חקר הקהילה כחיפוש אחר החברה הראויה שאיננה עוד.

גילוי מחדש של הקהילה

כנגד הטוענים להיעלמות הקהילה בחברת ההמונים, קמו החל ממוחצית שנות החמישים חוקרים שטענו כי הקהילה לא אבדה, אלא שינתה את דפוסיה. מוריס ג'אנוביץ' (Janowitz 1952) בדק ומצא כי בשכונות שיקגו מופצים עיתונים קהילתיים רבים. ניתוח התוכן שלהם העלה מגוון רחב של התארגנויות קהילתיות סביב מגוון עניינים משותפים. ג'אנוביץ' כינה התארגנויות קהילתיות אלו בשם: "community of limited liability" (קהילה בע"מ). לשיטתו של ג'אנוביץ', נבדלות קהילות אלו מהקהילה המסורתית בשני מאפיינים מבניים:

חלקיות - אנשים מעורבים בקהילה בהתאם לתחומי עניין כגון: חינוך, סביבה, דת או ועדי בתים. בחירה - לפרט יש אפשרות לבחור את הקהילה או את הקהילות שישתייך אליהן ואת רמת המחויבות. כך לדוגמה אדם יכול לבחור להשתתף בקהילת בית כנסת לצורך טקסים דתיים, בקהילה גיאוגרפית לצורך מאבק בנושא תחבורה ובקהילת ידע לצורך התפתחות מקצועית.

מאן (Mann, 1954) חקר דפוסי קהילתיות במערב צ'שייר באנגליה ומצא כי קיימת 'שכנות סמויה' (Latent neighborliness) הבאה לידי ביטוי כאשר רגשות סולידריות מתעוררים והופכים להתארגנות גלויה לנוכח נסיבות חיצוניות מסוימות. לטענתו, דפוסי הקהילה עברו שינוי מיקהילת הכפר

הפונקציונלית' לקהילה כבסיס לסולידריות בתוך חברת ההמונים. הרברט גאנס (Gans 1962) מצא קשרים קהילתיים קרובים ותלות הדדית גבוהה בין יוצאי איטליה, עובדי צווארון כחול, החיים במרחב אורבני. הכינוי שטבע להגדרתם הוא 'כפר עירוני' (urban village).

ההסבר של וורן (Warren 1972:70) להתפתחות מודל 'קהילות בע"מ' הוא כי הקהילה אינה איבוד (מודל הגמיינשאפט) אלא מערכת פתוחה, המושפעת מזיקות גומלין בשני ממדים: אנכי ואופקי. **הדפוס האנכי** - כולל את יחסי הגומלין בין הקהילה כמוסד חברתי לרבדים החברתיים שהיא פועלת בתוכם כגון מרחב אזורי / עירוני / ממשלי, ובין אלו הכלולים בתוכה כגון קבוצות חברתיות / משפחות גרעיניות / מוסדות.

הדפוס האופקי - מתייחס הן למערכות היחסים שבין המוסדות החברתיים בתוך הקהילה והן במערכות היחסים שבינם לבין מוסדות מקבילים בסביבתם. כגון: היחסים בין בית הספר למתנ"ס השוכנים באותה השכונה והיחסים בין שניהם גם יחד לבין אלו שבשכונה הסמוכה.

לטענת וורן חיזקו התהליכים החברתיים במהלך המאה העשרים את הממד האנכי של הקהילה והחלישו את הממד האופקי. תופעה זו מפחיתה את ריכוזיותה של הקהילה ואת היותה מובחנת מסביבתה ולכן מאפשרת צורות השתייכות שונות. בנסיבות האלו, הסוציולוגיה של הקהילה היא חיפוש אחר תשובה לשאלה: "האם החלקים המתפרדים והולכים, יכולים להישאר מתואמים? האם קבוצות המתארגנות למען עניין ייחודי, יכולות למצוא מטרה קהילתית משותפת?" (Warren 1972;70).

לצד הניסיון לנתח את הדינמיקה של התפתחות קהילות, טענו רבים כי התארגנות בקהילות טבועה **בטבע האנושי**. ג'ראלד סאטלס (Suttles, 1972:7-18) טען כי קהילה היא מוסד אנושי הצומח באופן טבעי בין אנשים החולקים מרחב מחיה משותף, גם אם דפוסי התארגנות הקהילה ועצמתם שונים ממקום למקום, בין השאר בהשפעת מוסדות ותרבויות הסובבים את הקהילה. מרגרט ויטלי ומיירון קלנר-רוג'רס (Wheatley & Kellner-rogers 1998:9) תיארו את ה'**אינסטינקט קהילתי**' כגורם לנטיית אנשים להתארגן בקהילות גם כאשר הסביבה החברתית הרחבה עוברת שינויים יסודיים.

מכאן ואילך התמקדה הסוציולוגיה הקהילתית בחקר השפעת הסביבה האורבנית על התפתחות קהילות (Bell C & Newby H. 1971:41, Bernard 1972:9). סאטלס (Suttles, 1972:21-33) השווה בין צמיחה קהילתית העירונית במרכזי ערים לבין צמיחתן באזורים פריפריאליים וכמו כן השווה את אופי הצמיחה האופייני לאוכלוסיות הנבדלות זו מזו במיצובן הסוציאקונומי והתרבותי. קלוד פישר (Fisher 1984:101-103) מצא קשר בין אופי סביבת המגורים לבין עצמת הקשרים הבין-אישיים ותחושת הלכידות המאפשרת התגבשות דפוסי שייכות קהילתיים. **מחקרים אלו העמיקו את הזיהוי של 'קהילה' כדפוס חברתי המתהווה במרחב חיים משותף.**

קהילה שאינה תלויה מקום

במחצית השנייה של שנות השישים של המאה העשרים, חל מפנה נוסף בהתייחסות לקהילה. עליית המודעות החברתית והפעילות הקהילתית הביאו להכרה כי הקהילה היא מרחב להתארגנות משותפת של קבוצות, להשגת איכות חיים ואורח חיים המתאימים להן ולהשגת מטרות חברתיות, לאו דווקא על בסיס גאוגרפי (בהם 50: 1997, Rubin & Rubin 2001:117, Homan 1999:26, Alinsky 1971, Webber 1963). קהילות אלו נקראו '**קהילות פונקציונליות**' או '**קהילות עניין**'.

הכרה זו ניתקה את הקישור ההכרחי בין קהילה למרחב גאוגרפי. מבקרי הגישה הגאוגרפית טענו כי הגברת הניעות החברתית, התרחבות אמצעי התקשורת והנגישות התחבורתית הקטינו את משקל הגורם הגאוגרפי בעיצוב קהילות (Ray 2006:84). אנתוני ריצ'מונד (Richmond 1969:278) הגדיר את הדפוס הקהילתי החדש כקהילה פוסט-תעשייתית, המבוססת על רשתות חברתיות, טכנולוגיות תקשורת ותחבורה מתקדמות, על תנועה ועל הגירה מתמדת של אנשים בין מרכזים עירוניים. וולמן (Wellman 1999:11-12) טוען כי התייחסות לקהילה כתלויה מרחב פיזי, מחמיצה קשרים משמעותיים הנוצרים מעבר לגבולות המקום.

מפנה זה סימן שני סוגים של מבנים קהילתיים: האחד - קהילת עניין המתגבשת סביב מכנה משותף ייחודי, והאחר - קהילת רשת חברתית המושתתת על מערכות יחסים בין פרטים וקבוצות (Nisbet, 1969:35-38, 1969:1-2, Amit 2002: 1-2, Wellman 1999:53, Bernard 1973:4, Bell & Newby 1972:21) עניין זה יפורט בהמשך.

התעוררות העיסוק בקהילות

שנות התשעים של המאה הקודמת מסמנות פריחה מחודשת למונח 'קהילה' בשיח הציבורי ובמחקר האקדמי. החוקרים שמו דגש על צמיחת הקהילה מן הפרט אל הכלל. בתוך כך נוצרו המונחים: **'תחושת קהילה'** (Ulrich, Sarason 1974, Talen 1999), **'קהילות מדומיינות'** (אנדרסון 1999), **'קהילת זהות'** (Ulrich, Taylor 1994, 1998), **'וקהילת מעשה'** (Wenger 1998, 1994). וולמן ופוטנר (Wellman & Potter, 1999:49-75) חקרו ופיתחו את הבנת הקהילה **כרשת היחסים** הצומחת מן הפרט אל הכלל (The Personal Community). רוברט פטנאם ראה בקהילה מקור לפיתוח **הון חברתי** (Putnam 1995, Putnam & Feldstain 2003). אֶמְתִּי עציוני חידש את גישת **הקהילתנות** (Etzioni 1998) הרואה בחידוש חיי הקהילה מתכון ליצירת חברה בריאה. התפוצה הגוברת של השימוש באינטרנט ובתקשורת סלולרית הגבירו את העניין **בקהילות וירטואליות** (Amit 2002, Wellman 1999) המבססות קשרים בין אנשים וקבוצות על מדיה ממוחשבת.

בשנות התשעים התרחב העיסוק בתחום הקהילתי מעבודה סוציאלית קהילתית (סדן 2010, יורק וחבריו 1993, 1996, Rothman 1968), לדיסציפלינות רבות (כורזים כץ וכרמון 2009: 31). כגון: חינוך קהילתי (גולדברג 1991), שיטור קהילתי (גימשי 1999), בריאות הקהילה (דונחין 2005), תכנון אורבני (רונן 2006, Churchman & Ginsberg 1984), איכות הסביבה (פרומקין ופרומקין 2002: 17-22), ניהול מצבי חירום (Peterson 1999), ניהול ידע (הסגל 1994) ואפילו בְּמִנְהַל עסקים (זיכלינסקי וחבריו 2003). **תופעה זו מעידה על כך שדווקא בעידן של גלובליזציה, נגישות תקשורתית ותחבורתית ורב תרבותיות גובר הצורך החברתי במוסד הקהילה.**

באומן (Bauman 2000:114-116) טוען כי החיפוש הגובר אחר 'קהילה' הוא למעשה ניסיון למצוא מרחב מוגן חברתי 'גטו וולונטרי' מפני עולם חסר גבולות. גיילכריסט רואה בקהילה "מנגנון של השתלבות בתוך החברה - סולידריות ללא שליטה רשמית... מנגנונים לפתרון בעיות קולקטיביות צומחים ונשמרים באמצעותה בצורה לא רשמית." (Gilchrist 2000:270). טענה זו זכתה לתמיכה בעקבות ממצאים שעלו ממחקרים בנושא התמודדות במצבי חירום, כך לדוגמה, קתלין טיירני (Tierney 2003) מצאה כי הקשרים הקהילתיים שיפרו את יכולת ההתמודדות עם הפיגוע במרכז הסחר העולמי בניו יורק 2001.

קהילה כמערכת מורכבת

בעשור האחרון התפתחה תאוריית המערכות המורכבות (Complexity Theory) בסוציולוגיה ובכלל זה בחקר קהילות (Urry 2005, Stones 2006). תפיסה זו הוצגה על ידי גיילכריסט :

מוטיב יסודי בתאוריית המורכבות הוא תכונות-העל המופיעות כתוצאה מיחסי גומלין מקומיים...קהילה משמשת בתפקיד זה בעולם של אי ודאות. ... פעילויות המרכיבים שלה מתואמות אולם לא מאורגנות למשטר מסוים... ניתן לראות את 'קהילה' כתכונת-על ברמת המקרו, הצומחת מיחסי גומלין מורכבים ברמת המיקרו (Gilchrist 2000:268) .

גישת המורכבות במדעי הטבע והחברה צמחה מתוך התנגדות לגישות הרדוקציוניסטית והלינארית. הגישה הרדוקציוניסטית מבוססת על ההנחה כי ניתן להבין תופעות חברתיות מתוך פירוקן לגורמי משנה דהיינו: השלם הוא סך כל חלקיו. כתב על כך ברנרד :

"This paradigms must be stated in the "if... then" form. If such and such conditions prevail, then such and such results can be expected ... The catch lies in the fact that we do not know what the "if's" are"(Bernard 1973:8).

בשונה מכך, תאוריית המורכבות גורסת כי השלם גדול או שונה מסך חלקיו (Stones 2006:85) . תאוריית המורכבות תוצג להלן (פרק 3) באופן מפורט. נסתפק כאן בהדגשת ההשלכות שלה להבנת התהוות והתפתחות קהילות.

ניקלאס לואמן (Luhmann 1985, 1995, ריצר2006:212) הוא הבולט בין מפתחי הגישה המורכבת בסוציולוגיה. לטענתו, מערכות חברתיות הן דפוסי תקשורת בין אנשים. על פי לואמן מערכות חברתיות, וקהילה בכללן, מאורגנות את עצמן באופן מתמיד כדי לייצור סביבת מיקרו פשוטה יחסית בתוך סביבות מקרו מורכבות. גידנס (Giddens 1994) תיאר תהליך דואלי שבו המבנה החברתי (Structure) מתהווה באופן מתמיד מן הפעילות (Agency) המחוללת אותו כאשר היא עצמה מוכתבת במידה רבה על ידי ההקשר המבני שהיא מתרחשת בו. ווייק מתאר תהליך ספיראלי של מעשה המחולל משמעות המחוללת מעשה (Weick 2001:346,354).

התובנות המרכזיות על אופי הקהילה העולות מגישת המערכות המורכבות :

- קהילה כמנגנון חברתי המבוסס על התארגנות עצמית
 - קהילה כתוצר של קשרי גומלין המצויים בהתפתחות מתמדת
 - קהילה כמוסד 'מתווך' המאפשר הסתגלות בסביבה מורכבת
- גישה מורכבת לקהילה רואה ב'קהילה' מוסד חברתי דינמי, המופיע במגוון מבנים והקשרים חברתיים, כפי שתוארו לעיל, כגון: קהילת זהות, קהילת עניין, קהילת מקום או קהילת 'ביטחון'.

בשולי הדברים נדגיש כי התארגנות קהילתית היא צורך אנושי בסיסי (Suttles,1972:7-18, Wheatley & Kellner-rogers 1998:9). ההתארגנות בקהילה וההשתייכות אליה עונות על הצורך האנושי למרחב שייכות, להשפעה ולהשתתפות רגשית ורוחנית. צורך זה יתמלא במודל שהוא רחב מהמשפחה הגרעינית אך אינטימי מהחברה הרחבה. **מכאן שהשאלה מרכזית אינה עצם קיומן של קהילות אלא הדפוסים המשתנים שלהן בהתאם לשינוי הנסיבות החברתיות הרחבות שהן מתקיימות בתוכן.**

בפרק הבא יוצגו חמישה אבות טיפוס המתגבשים מתוך הספרות כ'טיפוסים אידיאליים' לסיווג דפוסי קהילות.

1.2 הקהילה כמוסד חברתי – חמישה אבות טיפוס

מתוך עיון בספרות הסוציולוגית ניתן לסמן חמישה דפוסים המייצגים שלבים מרכזיים בהתפתחות המודל הקהילתי, בעיקר בציוויליזציה המערבית:

1. קהילות מוצא
 2. קהילות כוללניות (טוטליות)
 3. קהילות גאוגרפיות
 4. קהילות עניין (קהילה בע"מ)
 5. קהילות 'ענף' - רשתות בחברה מורכבת
- מיון תופעה חברתית מורכבת לחמישה דפוסים שונים, עלול להיתפס כניסיון לפשטנות יתר. דגמי הקהילות שיוצגו להלן הם 'מודל אידאלי' שנועד לאפשר המשגה ודין. המציאות החברתית מזמנת מפגש וחפיפה בין טיפוסי הקהילות המתקיימים זה לצד זה וזה בתוך זה. במקרים רבים אדם יכול להשתייך בעת ובעונה אחת לקהילות שונות בתכלית, כגון לקהילת מוצא - מהגרים ולקהילת רשת - חברים מהעבודה, או לקהילה כוללנית - בית סוהר ולקהילת עניין - קהילה דתית.
- שני המודלים הראשונים מתייחסים לקהילות שהיו נפוצות יותר בחברה המערבית הקדם מודרנית. שלושת המודלים האחרונים נשענים במידה רבה על טיפוסי קהילות שהציעו אנתוני ריצ'מונד (Richmond 1969) ובארי וולמן (Wellman 1999). ריצ'מונד מבחין בין שלושה סוגי קהילות: מסורתית, תעשייתית ופוסט-תעשייתית (אצל Bell & Newby 1971:47). וולמן (שם עמ' 53) מציין שלושה דגמים:
- community Lost : דגמי הקהילה המסורתיים אשר המשך קיומם שנוי במחלוקת
 - community saved : הניסיונות להחייאת הקהילתיות במרחב המודרני
 - community Liberated : הדגם שבמרכזו רשתות חברתיות
- במהלך הצגת הטיפוסים להלן אקשר מושגים אלו לדגמים שהציעו וולמן וריצ'מונד.

קהילת מוצא (Origin community)

קבוצות ההשתייכות האנושיות הבסיסיות הן קבוצות מוצא. קבוצות אלו אפשרו למין האנושי מאז שחר ההיסטוריה להתארגן כדי לספק צרכים בסיסיים. בחברות בלתי מתועשות קבוצות שארים משמשות בדרך כלל לטיפול בבעיות שהמשפחות ומשקי הבית אינם יכולים להתמודד עמן בכוחות עצמם, כגון בעיות של הגנה, הקצאת נכסים או ריכוז משאבים (הבילנד 1999: 262-287). קהילות המוצא, במופע הקדום הראשוני שלהן, קיימו קשר מצומצם עם החברה הרחבה (אם הייתה כזאת בתקופתן) וגם קשר מועט זה התאפיין במפגשים מוגבלים בזמן ובמקום שכל מטרתם מאבק או שיתוף פעולה בעניין נקודתי.

קהילות המוצא בחברות בנות ימינו הן למשל החמולות בחברה הערבית. כך גם קהילות מהגרים או קהילות אתניות. לדעת באומן (Bauman, 2000:89) קהילות אלו הן הגלגול העדכני של אותן קהילות מוצא בראשיתיות, אם כי התפתחותן מתרחשת בתוך הקשר חברתי רחב ומורכב יותר.

קהילה כוללנית (Total community)

אירווינג גופמן (Goffman 1963, גופמן 1961 בתוך ליסק 1973) מגדיר 'מוסד כוללני' כמערכת חברתית שפעילויות המחיה, העבודה והפנאי שלה, מתרחשות במרחב טריטוריאלי תחום, והיא מקיימת קשרים מעטים, מבוקרים ומפוקחים בין יושביה לבין החברה הרחבה. קהילות כוללניות מתאפיינות בפרמטרים אלו.

דיויד הלד תיאר את החברה האירופית שלפני מחצית המאה השבע עשרה: "בעולם ההוא התפתחו קהילות אנושיות בבידוד יחסי וכמעט ללא מגע זו עם זו" (7:2005). בכפר אריסים, בחצר מלוכה או בקהילה היהודית חיו אנשים מלידה ועד שיבה. בתקופה זו המודל הרווח היה הקהילה הכוללנית. קהילה זו התאפיינה בפיקוח חברתי הדוק, בתהליכי חִבְרוּת ממוסדים ובמערך תפקידים פנימי מוגדר.

מעטות מאוד, אם בכלל, הן הקהילות הטוטליות כיום. אפיונים קרובים לכך ניתן למצוא בקהילת מתבודדים מבקשי רוחניות, ביחידות צבא שמעבר לים ובמידת מה בארגונים עסקיים או בארגוני מודיעין היוצרים מרחב פנימי נוקשה של קודים תרבותיים ייחודיים ומקיימים בקרה הדוקה על גבולותיהם.

קהילת מקום (Territorial Based Community)

על פי פרסונס: "קהילה היא האספקט של מערכות חברתיות, המתייחס למיקום הטריטוריאלי של אנשים ופעילותם ... מחקר המבנה הקהילתי הוא ... גישה אקולוגית, לחקר תופעות חברתיות" (Parsons 1960: 73). קהילת מקום מכונה ע"י ריצ'מונד 'קהילה מסורתית' ועל פי וולמן 'קהילה אבודה'. קהילה זו מהווה מושא המחקר הקלאסי של הסוציולוגיה הקהילתית מאמצע המאה העשרים (Bell & Newby 1973:3-4, Bernard 1971:54-185). מודל זה מבוסס על ההנחה כי בתוך מרחב מחיה מוגדר מתפתחים מבנים חברתיים המקיימים תפקידים שונים ובסך הכול נוצרת מערכת חברתית המקיימת יחסי גומלין עם סביבותיה. כך לפי ברנרד: "קהילה היא מערכת המכילה תת-מערכות פונקציונליות ואינטגרטיביות המשרתות אוכלוסית תושבים..." (Bernard 1973:163). מגמת החוקרים הייתה לאפיין את המבנים והתפקידים החברתיים המתהווים במרחב אורבני נתון (גישה פונקציונלית-סטרוקטורלית). וורן (Warren 1977: 260) אפיין חמישה תפקידים של קהילת מקום: **השתתפות מקומית בייצור ובשירותים,**

חִבְרוּת, פיקוח חברתי, השתתפות חברתית ותמיכה הדדית.

ניתן להתבונן בקהילת מקום כמעין מטריצה המחברת בין השחקנים בזירה הקהילתית (יחידים/קבוצות/מוסדות) לבין תחומי עניין.

הנחת היסוד של נקודת המבט הפונקציונליסטית-סטרוקטורלית היא שככל שהמטריצה רחבת היקף וצפופה יותר כך תפקוד הקהילה גבוה יותר והיא בריאה יותר ולהפך.

טבלה 1: מטריצה חלקית של קהילת תבנית (גאוגרפית) לדוגמה:

| ושא שחקן | חינוך | בריאות | איכות סביבה | כלכלה |
|-------------|-------------------------|-------------------------|--|--------------------------|
| בית הספר | תפקיד מרכזי | חינוך לבריאות | פרויקט הסביבה | מספק תעסוקה |
| מעון יום | מחנך ילדים והורים | מחנך לבריאות הגיל הרך | זואגים מטופחת | מאפשר יציאת הורים לעבודה |
| מרכז קהילתי | חינוך לא פורמלי | עורך יום בריאות שנתי | קבוצת 'ירוקים' | מעסיק מדריכים מקומיים |
| מרכז מסחרי | חנות ספרים וצורכי לימוד | מרכז בריאות + בית מרקחת | מועד הסוחרים מקדם טיפוח סביב מרכז המסחרי | טיפוח יזמות כלכלית |

ההתבוננות התבניתית אינה נחלתן הבלעדית של קהילות גאוגרפיות, ואפשר להחילה גם על קהילות עניין (יפורט בסעיף הבא). לפי גישה זו השלם הקהילתי הוא סך כל חלקיו. פעולה מיטבית של הקהילה תהיה כאשר כל חלק ממלא את תפקידו במתואם עם האחרים. כך לדוגמה: אם יש בעיה בתפקוד הקהילה (למשל קיימות תופעות של עבריינות נוער) סביר להניח שמרכיב ממרכיביה (בית ספר? משטרה? תנועת נוער? אחר?) אינו ממלא את תפקידו כראוי. מתוך כך התפתחו שיטות לבדיקת רמת קהילתיות וכישורי הקהילה (גולדשטיין 1991) ואף מתודות לפיתוח קהילות (סדן 2010)

קהילת עניין – (Community of Interest)

סדן מגדירה את קהילת העניין כ"התארגנות דינאמית של אנשים הרואים במאפיין המשותף שלהם בסיס לסולידריות ומתארגנים לשינוי המצב חברתי בו הם נתונים" (62 :1999).

בשנות החמישים מצא ג'אנוביץ (Janowitz 1952) כי הגורם הגאוגרפי אינו המאפיין המרכזי בקהילות עירוניות. מכאן ואילך פחת משקלו של מרחב המחיה המשותף כתנאי לקהילה (Webber 1963).

מאמצע שנות השישים החל המחקר לעסוק בהתארגנות אנשים לקהילות על פי עניין משותף: מקצועי, חברתי או משימתי (Suttles 1972:44, Homan 1999:110, Rubin & Rubin 2001), בהם 51 :1999, סדן 1997). נקודת מבט זו מדגישה את ההיבט המוסדי. הקהילה כבסיס להתארגנות פורמלית ולא פורמלית של חברה.

קהילות העניין נפוצות ביותר בשדה העשייה החברתית והמקצועית (Alinsky 1971, Rothman 1968), (Jeffries 1996, Homan 1999, Rubin & Rubin 2001, וקסמן ובלאנדר 2002). כינוי נוסף לקהילות אלו הוא 'קהילות מעשה' (Community of Practice). קהילות אלו הן 'קהילות בעלות זהות מגובשת ואחידה של אנשי מקצוע מסוים, המתייחסות לעצמן כבעלות מערכת ערכית ומוסרית שונה מהארגונים ואפילו מהחברה שהן מתפתחות בה' (הסגל 27 :2004).

המודל המשוכלל ביותר של קהילות העניין מתפתח בסביבה הוירטואלית (Cyber Space). לפי האורד ריינגולד **קהילה וירטואלית** היא "התקבצויות חברתיות הצומחות מן הרשת. כאשר מספיק בני אדם מתמידים בשיח [ויוצרים] רשת קשרים אישיים" (Rheingold 1993:1). סביבה זו יצרה מרחב חלופי לסביבה הגאוגרפית, מרחב השונה אמנם במהותו אך מאפשר גם הוא פיתוח קשרים קהילתיים. תפוצתן של קהילות אלה גדלה והולכת ככל שמתפתחות תשתיות חמרה ותכנה (ellman 1999, Amit 2002,) (Hesselbein, et al. 1998:93-124).

קהילת ענן² – רשתות בסביבות מורכבות (Cloud' Community- Social Networks at complexity)

'קהילת הענן' היא בעצם כינוי עדכני לישות שריצימונד (Richmond 1969:272) הגדיר כקהילה פוסט-תעשייתית. קהילה זו מתאפיינת באינטראקציה באמצעות רשתות חברתיות, במעבר מתעשייה מכנית לאוטומטית, בריבוד חברתי המושתת על הישגיות (Meritocracy), בתקשורת מבוססת אלקטרוניקה ובדינמיקה של מעבר אוכלוסין חופשי ומתמיד. קהילות אלו הוגדרו על ידי וולמן (Wellman 1999:53) במונח community Liberated – קהילה משוחררת מגבולות גאוגרפיים וחברתיים ומתאפיינת בהתארגנות עצמית מתמדת וברמה גבוהה של התנדבות. לפי גישה זו **קהילה היא רשת של יחסים ודפוסי תקשורת** הנוצרים מתוך קשרי גומלין בין פרטים וקבוצות, תוך יצירת גבול (תודעתי בעיקרו) בינם לבין סביבתם (Luhmann 1995: 137-175, Wellman 1999:15-18).

דימוי החברה לרשת יחסי גומלין פתח שדה מחקר ועיצב עולם מושגים. קלוד פישר (Fischer 1982) השתמש במושג The Personal Network - לתיאור רשת קשרים המתהווה מן הפרט אל הכלל בחברה עירונית. וולמן ופוסטר חקרו התהוות רשתות חברתיות בעיר טורונטו בקנדה ומצאו כי הקשרים מן הפרט אל הכלל יוצרים 'קהילה' שהיא ישות בפני עצמה וכינו אותה בשם The Personal Community (Wellman & Potter. 1999:49-75), פיתוח המושג אצל קרוס (cross 2001). מחקרים עדכניים על התהוות, התפתחותן ותפקודן של רשתות חברתיות מלמדים כי יש להן חלק משמעותי בהתהוותן ובהפצתן של תופעות חברתיות בכלל וביכולתם של פרטים וקבוצות לצבור השפעה בפרט (ריצר -2006: 334, 338, Castells 1996, Graanovetter 1983, Wellman 1999:17-18). ברוח זו הגדיר פק את הקהילה "קבוצת אנשים אשר למדו לתקשר מתוך אמון הדדי, יחסיהם מעמיקים לאחר שהסירו מסכותיהם... פיתחו מחויבות משמעותית לשמוח יחד, להתאבל יחד... חברי הקהילה יבטאו את תחושתם באמירה כי 'כאן אני מרגיש בטוח' (Peck 1987:59). גיילכריסט מתארת את קהילות ימינו כמבנים חברתיים רופפים 'על סף הכאוס' (Gilchrist 2004:85-90). ברבאשי (2003: 30) מדמה את היווצרות הקהילה לשינוי מצב צבירה: כפי שמולקולות החומר נדחסות והופכות מגז לנוזל. כך קשרים בין-אישיים, כאשר הם מתהדקים, בכוחם להפוך חברה או קבוצה ל'קהילה'.

תאוריות המורכבות והרשתות החברתיות בכללן הוצגו לעיל ועוד יוצגו בהמשך. די אם נזכיר כאן כי במישור המעשי גישה זו תורמת לשינוי הגישה של אנשי מקצוע וארגונים הפעילים בקהילה מגישה מטריצינית של 'כל אחד יעשה את שלו והשלם ישתפר' להבנה כי דווקא לקשרים ולהשפעות הגומלין בין חברי הקהילה ובין הקהילה כולה לבין סביבותיה השפעה מכרעת על התנהלותה (כורזים וחבריו 2009, ובהרחבה אצל Lansing 2003).

² הכינוי 'ענן' הוא בחירה שלי בהתאם לאופיין של קהילות אלו המתקבצות במרחב ונעות בו. לעתים מתגבשות ומתלכדות עם אחרות ולעתים מתפוגגות. הן מתאפיינות בקשרים רופפים בין חבריהן, ב אי בהירות ביחס לגבולות, ברגישות לשינויים סביבתיים ובמגוון הדפוסיים שהן מופיעות בהם.

טבלה זו משווה ומסכמת את סיכום חמש הגישות שהוצגו כאן:

טבלה 2 חמישה מודלים לקהילות:

| סוג קהילה | מאפיין מרכזי | משמעות לחברה | משמעות לפרט | תפקידים מרכזיים | מבנה הקהילה | בולות הקהילה |
|-----------------------------|-----------------------------------|---|--|--|---|-----------------------------|
| קהילת מוצא | קירבת דם | קבוצת השתייכות | משפחה מורחבת | הגנה זקצאת נכסים ייכוז משאבים | טריארכאלי על פי קשרי דם | רגת שארות |
| קהילה טוטלית | אינטראקציה פנימית גבוהה | חידה מבודדת חברתי מוגדר | רוב מוחלט זמגעים החברתי | רוב מוחלט של זקצאת נכסים | זדר פנימי נוקשה זיקוח על הגבולות | בולות מוגדרים מפוקחים |
| קהילה גיאוגרפית | חיים במרחב גיאוגרפי | מזלוק פונקציונלי מהסדר החברתי חברת המונים גישה ביורוקרטית | גישות, השפעה הרובטחון יחסי חברת ההמונים | זשתית לחברה אזר התארגנות למימוש אינטרסים | חלוקה מבנית-תפקידית זגוון ארגונים והתארגנות | בולות המרחב הטריטוריאלי |
| קהילת גניין | גניין משותף זשתייכות ולונטרית | רעין לחברה אזרחית | זשתית לדרך | זשתית לדרך | זשתית לדרך | מחויבות זעניין |
| קהילת ענן זשת בסביבה מורכבת | קהילה כתופעה זגש על קשרים ותקשורת | זשתית לפיתוח הון התארגנויות | מרחב הזדמנויות זמצע להתארגנות קידום אינטרסים מורכב | לזשת קשרים, הכרוז התארגנויות זחלשות | זשת קשרים, הכרוז התארגנויות זחלשות | קהילה שבתודעה זרשימת כתובות |

1.3 קהילתיות כמאפיין תרבותי

תרבות על פי הגדרתו של הבילנד היא "מכלול הערכים, האמונות ותפיסות העולם המופשטות, המשתקפים בהתנהגותם של הבריות" (1999: 48). על פי גירך (1990) תרבות היא הדרך האנושית ליצירת משמעות, והדרך שאנשים מפרשים בה את סביבתם משפיעה באופן רחב על התנהלות החברה. השיח על הקהילתיות כמאפיין תרבותי התפתח מאז סוף שנות השישים של המאה העשרים בשני ערוצים, אשר יוצגו בסקירה שלהלן:

1. גישה סוציולוגית פרשנית הרואה בקהילתיות מצב תודעתי סובייקטיבי
2. גישה אונטולוגית הרואה ב'קהילה' מוסד חברתי המייצג מכלול מסוים של ערכים ונורמות

קהילתיות כמצב תודעתי

מקס ובר (אצל משוניס 1999:108 [Weber, 1958 [1904], טען כי התנהגות שחקנים בזירה החברתית מודרכת במידה רבה על ידי המשמעות הסובייקטיבית שהם מייחסים לפעולתם. טענה זו היא הבסיס לגישת האינטראקציוניזם הסימבולי ולסוציולוגיה הפרשנית בכלל (Schutz 1970, Goffman 1963, Blumer 1969). המהות החמקמקה של המושג 'קהילה' הופכת אותה למושג נוח לגישה הפרשנית. מאחר שקהילה אינה ישות משפטית והיא חסרת מעמד חוקי ותיחום גאוגרפי, הרי שהדרך להנחה כי הקהילה מתקיימת בעיקר בתודעתם של אנשים - קצרה. היטיב לנסח זאת אנדרסון (1999) כאשר טבע את המושג 'קהילות מדומיינות' שמשמעותו תחושת סולידריות הנשענת על תודעת שייכות וזהות משותפת.

קיום תודעה קהילתית אינו בהכרח השתייכות רצונית. לעתים אנשים חשים כי הם נוטלים חלק בקהילות על כורחם. בכל מקרה, עצם תודעת ההשתייכות היא פרשנות מתמשכת שמפרש האדם את מצבו. פרשנות זו נשענת על פעילות גומלין יום יומית של הפרט עם סביבתו החברתית.

אנתוני כהן מתאר את תודעת הקהילה כתוצר של קשרים בין-אישיים. קשרים אלו עמוקים דיים כדי ליצור תחושת מחויבות ועניין בין חברי הקהילה, וזו כשלעצמה יוצרת סדר. בלשונו "קהילה מאפשרת לאנשים לכוון (adjust) את עצמם אלו לאלו על מנת להפיק ולייצב סדר ועקביות (coherence)" (Cohen, 1982:11). עמדה דומה שמקורה בשדה הפסיכולוגי, הוצגה על ידי סארסון

(Sarason 1974). לטענתו, 'תחושת הקהילה' (Sense of Community) היא מכלול תחושות שייכות ואחוה בין אנשים. משנות התשעים ואילך, עם התפתחות גישות פוסט מודרניות ורב תרבותיות הורחבה משמעותו של המושג 'תחושת קהילה' למגוון רחב של דפוסי 'תודעת שייכות' קבוצתית (Fisher et al. 2002, Amit 2002, כך למשל ההבחנה של אפאנדורי (Appandorai 1996) בין שכנות (Neighborliness) המתייחסת למצב עובדתי לבין מקומיות (Locality) המתייחסת לתחושת שייכות לקהילת המקום.

קהילתיות כמייצגת ערכים מוגדרים

טאניס, אבי הסוציולוגיה הקהילתית, ייחס לקהילה (גמיינשאפט) מאפיינים תרבותיים של שימור מסורת, לכידות וסולידריות (Toennis 1963 [1887]). מאז נמשך הניסיון לזהות את הקהילה עם מכלול ערכים מסויים. כך למשל רוברט ניסבט אפיין קהילה כנשענת על "רמה גבוהה של קרבה בין-אישית, עומק רגשי, מחויבות מוסרית, לכידות חברתית ורציפות לאורך זמן" (Nisbet 1967:47).

גישה זו, אשר זכתה לפופולריות רבה בעיקר בארה"ב בשנות התשעים, מזוהה בדרך כלל עם גישות חברתיות שמרניות. רוברט בלה (Bellah 1995) מתאר את הקהילה כחברה המושתתת על ערכים ומטרות משותפים (Common good) בניגוד ל'חברת החוזה' המושתתת על הסדרים. בלה (שם עמ' 18) מפרט ארבעה ערכים המאפיינים קהילה במיטבה: קדושת האדם, סולידריות, ריבוי השתייכויות ואחריות משותפת. ורד עמית מתארת מהלך זה ומסכמת: "הספרות האנתרופולוגית והקשורה אליה עשתה תפנית מהתייחסות לקהילה כאל תצורה חברתית להתייחסות לקהילה כאל מושג המבטא סוג מסויים של איכות חברתית" (Amit 2002:3).

התנועה הקהילתנית (Communitarian) בהנהגתו של אַמְתִּי עיצוני מייצגת באופן מובהק מגמה זו. לשיטתו של עיצוני קהילה היא "רשת של קשרים חברתיים המטפחת משמעויות משותפות ומעל לכול ערכים משותפים" (Etzioni, 1998 xii). הקהילתניים רואים בקהילה מוסד המאזן בין צורכי הפרט לצורכי הכלל ותורם לשימור ערכי מוסר ומשפחה.

הזיהוי של 'קהילה' עם מערכת ערכים מוגדרת זכה לביקורת רבה. טענתם העיקרית של המבקרים הייתה כי ישנן קהילות בעלות ערכים שונים ולעתים קרובות אף מתגלעות בהן מחלוקות ערכיות פנים קהילתיות (Etzioni, 1998 xix, באומן 2007: 149-151). ביקורת מסוג אחר נכתבה על ידי קרוס (cross 2001) שטען כי טענת הקהילתנים על הקהילה כמוסד הממסטר את הפרט, סותרת ממצאי מחקרים רבים על קהילות ימינו הנבנות מן הפרט אל הכלל. בכל אופן, גם הביקורת כלפי הקהילתניות אינה מערערת על מרכזיותם של ערכים ביצירת הלכידות הקהילתית. כך לדוגמה, לויתן מצא כי לערכים "משמעות מרכזית ביותר בקביעת רמת מחויבותם הארגונית של חברים בקיבוץ" (2006: 145).

לסיכום, בשני העשורים האחרונים גוברים הקולות המוציאים את המונח קהילה מכלל מוסד חברתי ורואים בו עניין של תודעה או של ערכים שאינם כרוכים בהכרח עם מבנה חברתי קונקרטי.

גישות לקהילה – סיכום

סקירה זו נפתחה בדיון על עצם קיומה של הקהילה בחברה המודרנית. בהמשכה ראינו כי החל ממצחית המאה העשרים ויותר מכך בשני העשורים האחרונים, יש עיסוק רחב בסוציולוגיה של הקהילה. בתוך כך רווח השימוש במונח קהילה בחיי היום יום וגוברת ההכרה כי הכרת הקהילות והיכולת לפעול עמן היא תנאי הכרחי לפעולה ממשלית ואזרחית אפקטיבית.

סקרנו את התפתחות מחקר הקהילות, שאלת היסוד של שימור המבנה הקהילתי בתוך חברת ההמונים והמחלוקת על עצם הישרדותן של קהילות בסביבה אורבנית. מכאן התפתחה גישה פונקציונליסטית סטרוקטורלית המזהה את המבנים והתפקידים החברתיים של קהילות. התפתחות המחקר ניתקה את הקשר בין הקהילה כתופעה חברתית לבין סביבה גאוגרפית מסוימת. מתוך כך עוצבה הגישה של השתייכות חלקית ל'קהילה בעי"מ' וליקהילות עניין. מפנה נוסף חל כאשר נחקרה הקהילה על פי גישת הרשתות החברתיות ומכאן קצרה הדרך להבנת קהילה כהתהוות חברתית – התארגנות עצמית מתמשכת בעולם מורכב.

לאחר מכן הוצגה טיפולוגיה ובה חמישה דגמים של קהילות: מוצא, כוללניות, גאוגרפיות, עניין וענן. טיפוסים אלו מתקיימים אלו לצד אלו ולעתים אלו בתוך אלו בחברה הרחבה. לצד ההתייחסות אל הקהילה כמוסד חברתי עמדנו על המגמה המתייחסת לקהילתיות כאל מאפיין תרבותי בין אם במובן הסובייקטיבי של 'תחושת קהילה' או כמייצג מערכת ערכים ונורמות מסוימת. מגוון גישות אלו מעיד על הקושי להסכים על הגדרה למונח 'קהילה'.

1.4 החיפוש אחר הגדרה ל'קהילה'

לצד הדיון על הישרדות הקהילה בחברה המודרנית, מתמשך החיפוש אחר הגדרה מתאימה לקהילה. נקודת ציון בניסיון להגדיר קהילה, היא מחקרו של הילארי (Hillery 1955) שניסה ללא הצלחה לאתר מכנה משותף בין 94 הגדרות שונות שניתנו למונח קהילה. רוברט ניסבט (Nisbet 1969: 47) תיאר את הקהילה כ"יחידה הסוציולוגית הבסיסית והקשה ביותר לתפיסה". בל וניוביי טענו כי מעולם לא גובשה הגדרה מספקת לקהילה (Bell & Newby 1974:xliv). בהם (1999: 39) כתב כי הקושי להגיע להגדרה מוסכמת של קהילה משקף את האופי החמקמק של המושג.

הקושי לגבש הגדרה מוסכמת לקהילה נובע מנקודות המבט השונות דרכן נבחן מושג זה במחקר ומכך שהקהילה אינה משתבצת בסוגי המוסדות הפורמליים המאפיינים את החברה המודרנית

(סדן 20: 2010, Homan 1999:109, בהם 1997: 52-42, גולדברגר 1991: 153, Bell & Newby 1972).

הגדרה על דרך השלילה – הטוענים על אָבדן הקהילה אומרים כי השימוש הנרחב במושג 'קהילה' רוקן אותו ממשמעות ממשית (פרסטון 2005, Stacey 1960). לכן יש לתחם תחילה את גבולות המושג. קהילה שונה מקבוצה חברתית ומן החברה. טוניס (Toennis 1963[1887]) הבחין בין 'קהילה' הנשענת על קשר אישי וסולידריות ל'חברה' המושתתת על מנגנונים פורמליים ולא אישיים.

ההבחנה בין 'קבוצה חברתית ראשונית' ל'קהילה' היא ש'קבוצה' יכולה לכלול מספר קטן של אנשים שיש ביניהם קשר אישי ומתמיד (משוניס 1999: 171) בעוד ש'קהילה' יש תחושה של אינטימיות על אף שמטבעה היא עשויה לכלול אנשים רבים.

קהילה כמרחב חיים טבעי - קומט מגדיר 'קהילה' כ Natural Habitat, מרחב החיים הטבעי של האדם (אצל Bell & Newby 1974:22). הברמס (1991: 16) ממשיך באותו כיוון ויוצר הנגדה בין המוסדות

החברתיים המאורגנים שהוא קורא להם 'מערכת' לבין 'עולם החיים' שהוא מרחב קהילתי שמתנהלים בו יחסים אנושיים שאינם מתווכים על ידי מוסדות.

קהילה על פי הגישה הפונקציונליסטית-סטרוקטורליסטית - ברנרד הגדיר קהילה כ"מערכת חברתית הקשורה לטריטוריה, או קבוצה של תת מערכות תפקודיות (בהיבט כלכלי/פוליטי /דתי /אתני/חינוכי...) הקשורות זו בזו, משרתות אוכלוסיית תושבים ומשתמשות במרחב פיזי משותף" (Bernard 1972:163). קהילה על פי גישת האינטראקציה הסימלית - ניתנה על ידי ג'ון דיואי בשנת 1916: "אנשים חיים בקהילה (community) בשל הדברים שיש להם במשותף (common). תקשורת (communication) היא הדרך שבה דנים בנושאים אלו במשותף. מה שדרוש להם כדי ליצור קהילה או חברה הם: מטרות, אמונות, שאיפות, ידע והבנה משותפת." (דיואי תש"ך (1916) בתוך: גולדברג 1991: 157)

כמאה שנה לאחר שחובר, נראה הניסוח של דיואי כאחד הניסוחים הקולעים ביותר למגוון דפוסי קהילות שנחקרו שנים רבות מאוחר יותר: הביטויים 'מטרות' ו'שאיפות' מתייחסים לאפיון של קהילת העניין, הביטויים: ה'תקשורת' ו'הדיון המשותף' מייצגים את היבט הרשת, הביטוי 'אמונות' מייצג את ההיבט הערכי. הגדרה דומה ניתנה ע"י רוברט בלה (Bella 1995).

בהגדרות אלו הקהילה נתפסת כמוסד חברתי אשר 'חיים בתוכו' וחסר את ממדי החלקיות והבחירה המאפיינים את קהילות זמננו (Janowitz 1952). בארקר מגדיר את הקהילה כמוסד חברתי הנבנה מן הפרט אל הכלל ואינו תלוי מקום: "קהילה היא] קבוצת פרטים או משפחות החולקים יחד ערכים מסויימים, שירותים, מוסדות, אינטרסים, או אזור גאוגרפי" (Barker 1995:68).

מילון אוקספורד למונחים סוציולוגיים הולך צעד נוסף בהגדרה רופפת של ה'קהילה' ומגדירה כ"מערך קשרים חברתיים המבוסס על מכנה משותף בין חבריה, בדרך כלל תחושת זהות משותפת" (97: Marshal 1998). הקהילה בהגדרה זו היא רשת - "מערך של קשרים חברתיים" יש לה עניין - "מכנה משותף" ו"תחושת זהות משותפת". חסרונה של הגדרת מילון אוקספורד הוא בהיותה כוללת עד כדי התאמה כמעט לכל סוג של התארגנות אנושית. חסר בה האזכור המפורש של קהילה כבסיס להתארגנות או כמבוססת על ערכים משותפים.

קהילה כתחושה בין-אישית המניעה לפעולה - הגדרתו של מארק הומן מדגישה את היסוד התודעתי ואת מרכזיות הפעולה הקהילתית:

קהילה היא מספר אנשים החולקים אזור מגורים, אמונות, אינטרסים, פעילויות או עניינים אחרים, אשר מגדירים את המשותף ביניהם ואת המפריד בינם לבין האחרים. הגדרה זו מובהקת מספיק כך שחברי הקהילה יכירו בה. פעולה קהילתית יעילה תסייע להם להתפתחות אישית ומשותפת טובה יותר. (Homan 1999:110)

הגדרה זו כוללת למעשה את כל הרכיבים שתוארו בסקירה שלעיל ומדגישה במיוחד שלושה היבטים: קהילה כבחירה - חיוניות ההכרה העצמית של חברי הקהילה בכך שהם מהווים קהילה קהילה כמשאב חברתי - הקהילה כמרחב להתארגנות עצמית ופעולה לשיפור אורח חיים ואיכות קהילה מן הפרט אל הכלל - הקהילה כמוסד חברתי הצומח ומתארגן באופן מתמיד מהמיקרו למקרו. מבנה ההגדרה המסורבל מעיד על הניסיון לכלול נושאים רבים מבלי להיקלע לפשטנות.

סיכום

ההגדרות שנסקרו כאן מספקות ארבעה מימדים לתופעה החברתית המכונה 'קהילה':

1. ההיבט המוסדי - מערכת חברתית המכילה התארגנויות שונות, פורמליות ולא פורמליות, כולל רשת קשרים בין אנשים
2. ההיבט של מערכת יחסים - קהילה כמבוססת על קשרי גומלין בין אנשים המפתחים תחושות אחריות משותפת ואכפתיות
3. ההיבט התרבותי - תחושת השתייכות, הזדהות, ערכים משותפים ואמונות
4. מרחב מחיה - ה'קהילה' כביטוי לחיים במקום משותף או כאוסף הקשרים שאינם מתווכים על ידי מוסדות. המרכיב הגאוגרפי נשמר ברוב ההגדרות כבסיס אפשרי נוסף להתגבשות קהילה. מעל לכול עומד אופיה של הקהילה בת ימינו כתופעה חברתית מורכבת. משמעותה של מורכבות זו תזכה להתייחסות נוספת בהמשך הסקירה (בפרק 3).

14.2 רב-הממדיות של הקהילה

אחת משאלות המחקר הייתה: מה ניתן ללמוד מהתנהלות קהילות לאחר אסון לגבי טיבה של התנהלות קהילות בשגרה? לעתים מזומנות התנהגות אוכלוסייה בחירום חושפת מבני עומק חברתיים שאינם ניכרים בחיי היום יום (Drabek 2005, Mann 1954).

הבנת אופיה הרב-ממדי של ה'קהילה' כפי שעלה בממצאים, מאפשרת להציע ניסוח להבנה רב-ממדית של תופעת הקהילה בחיי השגרה: **מערכת חברתית ובה מגוון התארגנויות, זיקה משותפת לערכים ולמשאבים חומריים, יחסים אישיים ומתמשכים בין אנשים וקבוצות, המהווה מוקד להזדהות.**

- הגדרת הקהילה **כמערכת חברתית** יונקת מהגישה הרואה במערכת חברתית מוסד מתווך המאפשר לחבריו סביבה פשוטה יחסית בתוך סביבה חיצונית מורכבת (Luhmann Bauman 2000:114-116).
(1995:26).

- הביטוי **מגוון התארגנויות** מתאר את העובדה שמתוך יחסי הגומלין בקהילה מתפתחים מוסדות חברתיים פורמליים ולא פורמליים.

- הביטוי **'זיקה משותפת לערכים'** מתייחס לממד הערכי. אין הכוונה שלקהילה יש ערכים מוסכמים, אלא שבין אם הם מוסכמים ובין אם הם במחלוקת, הם מהווים גורם המכוון את התנהגות חברי הקהילה. כך למשל סגנון המנהיגות בכפר דרום היה אמנם שנוי במחלוקת, אך השפיע על הקהילה כולה.

- **'זיקה משותפת למשאבים חומריים'** הכוונה למרחב חיים משותף, לטכנולוגיה (כגון אתר אינטרנט) לרכוש, או להון כספי.

- הביטוי **יחסים אישיים ומתמשכים בין אנשים וקבוצות**, נועד לבטא את היות הקהילה מערכת חברתית אינטימית יחסית, שיש בה מידה מסוימת של אכפתיות הדדית. יחסים אלו מניעים לפעולה בעת צרה ובשעת שמחה.

- הביטוי **'מוקד להזדהות'** מדגיש את הממד הוולונטרי המצוי בתודעת ההשתייכות של פרטים וקבוצות לקהילה.

מכאן אפשר להציע את המודל הרב-ממדי ככלי לתיאור ולחקר קהילות באשר הן, לאו דווקא לנוכח אירועי אסון.

15.1 הצורך האנושי בקהילה

ממצאי המחקר מלמדים כי המסגרת הקהילתית היא צורך חיוני לאוכלוסייה עקורה. מחקרים מתייחסים ל'קהילה' ככינוי קולקטיבי לאנשים הזקוקים לסיוע או כמוסד חברתי המעורב בתהליכי שיקום. אין התייחסות לגופו של הצורך האנושי בקהילה כמשאב לשיקום אישי ומשפחתי. הבחירה להמשיך לחיות במסגרת הקהילתית, הייתה לכאורה מנוגדת לשיקול הרציונלי של מסלול ישיר לרכישת דירה והתערות בסביבה חדשה. הבחירה להשתייך לקהילות התמידה לאורך שנים, גם כאשר התבררה רמת אי הוודאות הגבוהה הכרוכה בה³. התארגנות המשפחות באשקלון כקהילת 'הגוש המאוחד' מלמדת כי אנשים זקוקים לקהילה גם כאשר אין להם רקע קהילתי משותף קודם או רשתות חברתיות צפופות. קהילה זו קמה בכורח הנסיבות על רקע מאפיין קריטי משותף (סדן 28: 2010).

הספרות העוסקת בשיקום קהילתי, מתייחסת לקהילה כסוכן חברתי המעורב בתהליך השיקום (Kreps, 1985, 1989, Miletì 1999, Petterson 1999, Buckle 2000, Flint & Luloff 2005). הקהילה אינה רק מוסד שהוא היעד לשיקום או שותף במערכת השיקום, אלא מערכת חברתית חיונית בעבור אוכלוסיית עקורים.

ממצאי מחקר זה מלמדים כי המסגרת הקהילתית היא צורך לאוכלוסיות עקורות. באומן כתב כי אנשים רואים בקהילה "אי של שלוה ביתית וחמימה בים של סערות וניכור" (2007: 161). דבריו אלה, הנכונים לחיי היום יום, נכונים שבעתיים לתנאי אי הוודאות שעקירה מן הבית כרוכה בהם. הבנת הצורך של אנשים שנעקרו מביתם בקהילה מסמנת את הקהילה לא רק כזירת פעולה או סוכן בתהליך השיקום אלא כצורך חברתי של אוכלוסייה עקורה.

מנין נובע הצורך בקהילה במצב חירום?

ממצאי המחקר מעלים שבעה אפיונים לצורך בקהילה באוכלוסיית העקורים:

1. הצורך להשתייך – המזכירה במשרד באשקלון ענתה לטלפון במילים: 'כפר דרום שלום'. מבחינתה כפר דרום ממשיכה להיות עוגן זהותי, שנים לאחר העקירה. המשכיות ההשתייכות לקהילה נצרכת ביתר שאת כאשר מאפייני זהות אחרים מתערערים עקב העקירה כגון: מקום המגורים, עבודה ועוד.
2. צורך במשמעות – הממצאים מלמדים כי נעשה מאמץ בקהילות וביעד המתיישבים' להקנות משמעות למצבם ולתהליך שהם מצויים בו. הקהילה מספקת לחבריה עוגנים של ערכים משותפים והקשר חברתי המאפשר לפרש את המציאות החדשה ולהקנות לה משמעות (גירץ 1990, פראנקל 1991).
3. צרכים רגשיים – אנשים מכפר דרום העדיפו את חברת הקהילה על פני שהות עם קרובי משפחתם. אנשי 'הגוש המאוחד' תיארו את ההיזקקות שלהם לקהילה בעיקר במונחים רגשיים: לבכות ביחד, לשוחח עם מישהו שמבין אותך, להיפגש עם 'קבוצת השווים'. העקירה מן הבית, ההתמודדות, ההתאוששות והשיקום מעיקים ומכבידים מבחינה רגשית. הקהילה מאפשרת מפגש תומך בין אנשיה ומאפשרת הנגשת סיוע חיצוני דוגמת סדנאות קבוצתיות ושירותים טיפוליים.
4. צרכים ארגוניים – הקמת 'הגוש המאוחד' אפשרה להגיע להסכם הגולף. הקמת 'צופי דרום' אפשרה למשפחות מכפר דרום להתארגן להתיישבות חלופית במזרח לכיש. הקהילה מאפשרת לאנשים להתארגן כדי להשפיע על תהליך שיקומם. הקהילה משמשת כאן בתפקיד 'מערכת מתווכת' (ריצר 2006: 210) המסייעת להנגשת גורמי הסיוע לאוכלוסייה הנפגעת.

³ וייסבלאי ואחרים 2007 וכן בדו"ח הביניים של ועדת החקירה (16/9/09) בעמ' 25

5. צורך במרחב ציבורי כ'עוגן' משותף – חברי 'הגוש המאוחד' ביקשו וקיבלו מקום התכנסות במתני"ס באשקלון. 'ועד המתיישבים' ארגן נטיעת 'יער קטיף' בכיסופים. קהילת כפר דרום הפגינה בעלות על המרחב הציבורי של מלון 'פרדייז'. העקירה אינה רק מן הבית האישי אלא גם מן המרחב הציבורי המשותף. לעקורים היה צורך ב'מרחב משותף' כדי לעגן את הקהילה אל מקום קונקרטי. הם קראו שם מוכר לסביבה חדשה, הביאו אליה חפצים מוכרים ודרשו 'בעלות'. הקהילה אפשרה לפרטים ולמשפחות להתמקם בסביבה בדרך המקנה להם תחושה מסוימת של רציפות.

6. צורך לתת ולקבל סיוע חומרי - כפר דרום, 'הגוש המאוחד' ו'ועד המתיישבים' קיימו כל אחד בדרכו מנגנונים לתמיכה חומרית בנזקקים. הנתינה היא מפתח לתחושת שליטה ולהתמודדות במצבים קשים (אילון ולהד 33: 1979, 2000). השהות במסגרת הקהילתית אפשרה לתת תמיכה וגם לקבלה.

7. הצורך במנהיגות – בדרך זו או אחרת הצורך של העקורים להישען על מנהיגות קהילתית מוכרת ניכר היטב בסקירת הממצאים, בכל התקופות, בכל הקהילות. אירוע חירום קוטע רציפויות. עולמם של אנשים שהיה נראה סדור ומאורגן נראה לפתע חסר סדר וחסר תכלית. המנהיגות מצטיירת כמי שמסוגלת ליצור תמונת עולם קוהרנטית (לכידה), להתוות דרך התנהלות לימים שיבואו ולספק תשובות לשאלות המציקות. (דיון על אתגרי המנהיגות בהמשך)

לצד הממצאים על הצורך בקהילה, עלו במחקר לא מעט דוגמות לחוויה קהילתית שלילית. משפחות שפרשו מקהילת כפר דרום, קבוצת 'צופי דרום' שהקימה קהילה נפרדת ותהיות אנשי 'הגוש המאוחד' על עצם התארגנותם המשותפת הן דוגמות לתחושות תסכול וקושי במסגרות הקהילתיות. לקהילה, ככל ישות חברתית, יכולה להיות גם השפעה קשה ומתסכלת (Gilchrist 2000:264).